

ПОРУКЕ И ЗНАЧЕЊА
МИЉКОВИЋЕВИХ
САБРАНИХ ДЕЛА

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

Бранко Миљковић – Песме I, књига прва, прир. Милан Алексић; *Бранко Миљковић – Песме II*, прир. Јелена Младеновић; *Бранко Миљковић, Есеји и критике*, књига трећа, прир. Снежана Милосављевић Милић; *Бранко Миљковић – Преводи*, књига четврта, прир. Јелена Новаковић; *Бранко Миљковић – Прејиска, интјервјуи, докуменџа, џосвејте*, књига пета, прир. Јован Младеновић; *Критика џоезије*, Избор из критика о делу Бранка Миљковића, књига шеста, прир. Александар Костадиновић; *Сабрана дела Бранка Миљковића I–VI*, Нишки културни центар, Ниш, 2015–2019.

Апстракт: У огледу је анализирано ново, друго издање *Сабраних дела Бранка Миљковића* (2015–2019), објављено у издању Нишког културног центра. У уводу је указано на мјесто и значај Бранка Миљковића (1934–1961) у српској поезији неосимболизма из средине 20. вијека, те на разлоге због којих је покренут пројекат овог новог, другог издања пјесникових сабраних дјела. У средишњем дијелу огледа урађена је текстолошка анализа свих шест књига овог издања. Притом су направљена упоређивања с претходним, првим издањем из 1972. године, као и с још неким репрезентативним издањима Миљковићеве поезије, документарне грађе и преписке.

Кључне ријечи: српски неосимболизам, Бранко Миљковић, сабрана дела, поезија, есеји, преводи, документи и грађа, изабране критике, текстологија

1.0. Међу пјесницима српског неосимболизма из педесетих година XX вијека, име Бранка Миљковића (1934–1961) у своме времену, а тако је и данас, шездесетак година од његовог упокојења, одјекивало је најгласније и најзагонетније. Термин неосимболизам се „први пут јавио 1957. године у часопису *Млада култура* у колективном прогласу стваралаца друге песничке генерације, оне која је долазила после прве, Попине, Павловићеве, Раичковићеве“ (Јовановић, 2019: 303). Било је укупно десет потписника тог колективног књижевног прогласа: Драган М. Јеремић, као књижевни критичар, те пјесници: Бранко Миљковић, Божидар Тимотијевић, Жика Лазић, Милован Данојлић, Драган Колунџија, Петар Пајић, Вера Србиновић, Коста Димитријевић и Звездан Јовић. Заједно с поменутиим именима, наведену генерацију пјесника чинили су и бројни други ствараоци, а овом приликом посебно издвајамо Гордану Тодоровић, Јована Христића, Ивана В. Лалића, Борислава Радовића, Велимира Лукића, Алека Вукадиновића, Слободана Ракитића и др. Извјес-

но је да је Миљковић међу њима био по свему посебан, а имао је и „више него важну, тачније речено предводничку улогу, у оснивању једног од ретких књижевних и песничких покрета (неосимболизам) у српској књижевности после Другог светског рата“ (Микић, 2015/1: 17). Миљковићева посебност подједнако се читавала у магистралним стиховима и пјесничким ставовима, који су у вријеме идеолошки прокламованог соцреализма послје Другог свјетског рата доносили једну превратничку поетику, а добрим дијелом и због његовог бурног јавног живота и преране и загонетне смрти у Загребу, која је у јавности приказана као самоубиство, а заправо се највјероватније радило о бруталном убиству у једној неугледној кафаници на периферији Загреба.

Миљковићеве ране и касније пјесме показују креативне везе с Хераклитовом философијом, као и поетичке везе с француским симболистима (Бодлер, Рембо, Валери, Маларме), као и руским пјесницима Александром Блоком и Валеријем Брјусовим, те пјесницима српске модерне и експресионизма (од Лазе Костића и Војислава Илића, а затим и Јована Дучића, Владислава Петковића Диса, Симе Пандуровића, Растка Петровића, Момчила Настасијевића, Станислава Винавера), а поготово с традицијом српске усмене народне лирике и митологије. Све то је најпотпуније исказано у најзначајнијој његовој пјесничкој збирци *Вајра и нишија* (1960), у чијој се основи, поред философског и књижевног наслеђа, снажно темеље и прожимају национални митови и легенде, посебно у антологијском циклусу пјесама „Утва златокрила“.

Поред поезије, Миљковић је интензивно писао есеје и критике, бавио се превођењем бројних, највише пјесника француског и руског језика, а иза њега је остала и драгоцјена књижевна и приватна преписка, која доприноси потпунијем разумијевању његових погледа на поезију, књижевност и умјетност уопште, али и разумијевању његовог темперамента и личности. Посебно издвајамо два рана програмска есеја „Поезија и облик“ (1857) и „Неосимболизам не треба бркати са симболизмом“ (1857), а затим и есеје „Херметичка песма“ (1958) и „Поезија и онтологија“ (1958), као и критички оглед „Лазе Костић и ми“ (1960).

Указујемо и на веома разноврсну сарадњу коју је Миљковић успоставио с редакцијама бројних часописа и листова (*Видици*, *Млада култура*, *Савременик*, *Сиварање*, *Лешојис Мајице српске*, *Књижевне новине*, *Дело*, *Израз*, *Животи*, *Младост*, *Књижевна трибина*, *Мајица хрватска*, *Књижевник*, *Студентски збор*, *Сусрећи* и сл.), као и издавачких предузећа која су му објављивала књиге, међу којима је била најважнија београдска „Просвета“, али и „Омладина“ и „Младо поколење“ из Београда, као и „Луко“ из Загреба.

2.0. У склопу реализације пројекта новог, другог издања *Сабраних дела Бранка Миљковића*, које је покренуо Нишки културни цен-

тар 2015. године, у сарадњи с Филозофским факултетом из Ниша, Народном библиотеком из Ниша и Народним музејем из Ниша, а под покровитељством Скупштине града Ниша, поводом обиљежавања осамдесет година од рођења Бранка Миљковића (1934–2014), објављено је укупно шест књига. Уредништво прве књиге овога новог издања радило је у трочланом саставу: проф. др Радивоје Микић (Филолошки факултет у Београду), проф. др Горан Максимовић (Филозофски факултет у Нишу) и Горан Станковић (Нишки културни центар). Након тога је Радивоје Микић иступио из уредништва, а преостале књиге су уредили проф. др Горан Максимовић и Горан Станковић. Важно је овом приликом нагласити да је прво издање *Сабраних дела Бранка Миљковића* у четири књиге објављено 1972. године у издању нишке „Градине“, под уредништвом Зорана Милића и уз приређивање Димитрија Миленковића, Видосава Петровића, Саве Пенчића и Зорана Милића. Куриозитет првог и другог издања садржан је у чињеници да је исти графички дизајнер, Драган Момчиловић, креирао визуелни идентитет књига, те да је поготово у овом другом издању тај дио посла урадио на одличан начин, достојан пјесничког дјела Бранка Миљковића.

Вишеструки су разлози за покретање овог издавачког пројекта, поред оног поменутог јубиларног повода. Први је свакако садржан у чињеници да је прошло готово пола стољећа од објављивања претходног, првог издања, тако да су примјерци књига недоступни и веома их је тешко пронаћи у библиотекама, а нема их ни у антикварној продаји. Други разлог је садржан у чињеници да је у међувремену основана стална изложбена „Меморијална поставка Бранка Миљковића“ у Народном музеју у Нишу у којој је заслугом аутора и кустоса те поставке Јована Младеновића пронађено много нових докумената, рукописа и грађе, непознатих у вријеме приређивања и штампања првог издања. Ради се о четрдесетак пјесничких рукописа, те неколико десетина докумената, писама, грађе и других докумената важних за разумијевање Миљковићеве личности и пјесничког рада. Трећи разлог је књижевнокритичке природе, а говори о појави читаве једне нове, или боље речено нових генерација критичара, којима ће ово издање приближити пјесништво Бранка Миљковића и подстаћи их на нова, теоријски и методолошки другачија, а тиме можда и креативнија читања и тумачења дјела овога писца, као и цјелокупног пјесништва српског неосимболизма из средине и друге половине XX вијека. У крајњем случају, ово издање може имати и четврти важан разлог, а то је трансмедијално разумијевање и приступ личности и дјелу Бранка Миљковића, те подстицање књижевника, драматурга, сценариста, позоришних и филмских режисера да читајући пјесниково дјело из различитих перспектива, понуде и нове умјетничке одговоре у форми романа, драма, позоришних представа, те филмских и телевизијских фор-

ми, који ће свакако бити провокативнији и другачији од свега онога што смо до сада имали прилике да сазнамо о животу и дјелу овога великог пјесника српског језика.

2.1. Прва књига *Сабраних дела Бранка Миљковића* обухватила је пјесме објављене у збиркама, штампана је 2015. године, а приређивач је Милан Алексић, док је писац предговора о пјесничком дјелу Бранка Миљковића био Радивоје Микић. У прву књигу су уврштене Миљковићеве збирке пјесама: *Узалуд је будим* (1957), *Смрћу њрошив смрћии* (с Б. Шћепановићем) (1959), *Порекло наде* (1960), *Вајра и нишћиа* (1960), као и пјесме из постхумно штампане књиге *Крв која свећили* (1961).

Приређивач Милан Алексић углавном је остао у границама Миљковићевог распореда пјесама и циклуса у објављеним збиркама. У збирци *Узалуд је будим* присутно је укупно осам пјесничких циклуса: „Између два дана“ (1953), „За оне које волимо“ (1955), „Седам мртвих песника“ (1956), „Ноћ с оне стране месеца“ (1956), „Трагични сонети“, „Три елегиче“ (1957), „Лажне светлости“ (1957), „Четири песме о сну“ (1956). У „Коментарима“ на крају књиге, Алексић је остао уздржан и није уложио озбиљнији напор да понуди нова текстолошка сазнања или упоређивања с ранијим издањима Миљковићевих пјесама. А свакако је било простора за то! Добро је што је приређивач у пјесми „Сонет о птици“, из циклуса „Ноћ с оне стране месеца“, укључио и пети стих „О чудна птица чија је намена“ (Миљковић, 2015/1: 86), „који је грешком и некритичким коришћењем изворника изостављен у највећем броју претходних издања“ (Јевтић/Јовановић, 2004: 362), а који су изнова „вратили у пјесму“ приређивачи *Сабраних пјесама* Бранка Миљковића, у издању нишке „Просвете“ 2004. године, Добривоје Јевтић и Бојан Јовановић. Напомињемо да је у оном првом издању Миљковићевих *Сабраних дела* из 1972. године, у првој књизи коју су приредили Димитрије Миленковић и Вице Петровић, изостављен пети стих и да је пјесма „Сонет о птици“ објављена као окрњени сонет са свега тринаест стихова (Миљковић, 1972/1: 124). Међутим, важно је овдје нагласити да је тврдња Јевтића и Јовановића да је наведени стих „изостављен у највећем броју издања“ Миљковићеве поезије ипак нетачна. У првом постхумном издању Миљковићеве *Поезије*, које је за београдску „Просвету“ приредио Петар Џацић (1965), као и у каснијим бројним поновљеним издањима те књиге (издвајамо она из 1972. и 1981. године), „Сонет о птици“ је штампан у цјеловитом и неокрњеном облику.

У коауторској збирци *Смрћу њрошив смрћии* (с Блажом Шћепановићем) објављено је укупно десет пјесама: „Црни коњаник“, „Хроника“, „Одбрана земље“, „Домовини“, „Тјентиште“, „Requiem“, „Песма која тражи песника Горана“, „Шума мртвих“, „Југославија“, „Тито“. Интересантно је нагласити да су поменути ранији приређивачи Миљковићевих *Сабраних пјесама*, Јевтић и Јовановић, двије

Миљковићеве пјесме из збирке *Смрћу ирошив смрћи* „Црни коњаник“ и „Requiem“, премјестили у збирку *Узалуд је дудим*, у циклус „За оне које волимо“, наглашавајући да је без пјесме „Requiem“ књига *Узалуд је дудим* „као птица без крила“ (Јевтић/Јовановић, 2004: 362).

У збирци *Порекло наде* пјесме су распоређене у три циклуса: „Осећање света“, „Критика поезије“ и „Смели цвет“. У збирци *Вајира и нишџа* пјесме су распоређене у шест циклуса: „Свест о песми“, „Ариљски анђео“, „Утва златокрила“, „Похвале“, „Патетика ватре“ и „Лауда“. У постхумно објављеној књизи *Крв која свети* објављено је укупно седам пјесама: „Домовини“, „Помен“, „Епитаф“, „Тјентиште“, „Записи“, „Посвета“ и „Хроника“, а у овом издању приређивач Алексић их је с правом смјестио у „Додатак“ на крају књиге јер се ради о стиховима, цијелим пјесмама или дијеловима пјесама, које су већ биле објављене у претходним збиркама.

2.2. Друга књига *Сабраних дела Бранка Миљковића* посвећена је пјесничким текстовима који су објављени у периодици, пјесничким зборницима, као и стиховима који су остали у рукописној заоставштини. Приређивач, писац коментара и поговора била је Јелена Младеновић. Ова књига је доживјела у односу на претходно издање из 1972. године највише допуна, тако да садржи четрдесетак пјесничких текстова више, а међу њима су и фрагменти читавог једног спјева, „Малдорор Икс“, који је тек недавно, 2014. године, пронађен и објављен у часопису *Градина*. „Његов првобитни наслов био је ‘Икс’, али је каснијом интервенцијом прецртан, а графитном оловком је изнад дописано – ‘Малдорор’“ (Младеновић, 2017/2, 340).

Књига је концепцијски такође урађена на другачији начин. Док је у претходном издању било инсистирано на груписању пјесама на основу могућих лирских циклуса, ово издање се руководило хронолошким критеријумом и уврстило је пјесме оним редослиједом како се чувају у „Меморијалној поставци Бранка Миљковића“ у Народном музеју у Нишу. Јелена Младеновић је прву скупину насловила „Песме у часописима и листовима“, гдје је уврстила око 130 пјесама објављених у периодици, од прве пјесме „Победа“, објављене у нишком листу школске омладине *Наш џлас* (1951), до спјева „Малдорор Икс“, који је недавно из рукописне заоставштине Бранка Миљковића објављен у нишкој *Градини* (2014). Затим слиједе поглавља: „Лирски есеји“, „Остале песме“, „Песме из Рукописног одељења Матице српске“, „Песме из писама Љиљани Илић“, „Песме из гимназијске свеске“, „Остале песме из рукописне заоставштине“ (Миљковић, 2017/2, 7–15).

У првом издању *Сабраних дела Бранка Миљковића* из 1972. године, приређивачи Димитрије Миленковић и Вице Петровић, другу књигу су насловили *Орфичко завештање*, а пјесме су распоредили у претпостављеним циклусима или могућим наговјештајима збирки пјесама: „Између два времена“, „Нађена земља“, „Елегије“, „Морав-

ске елeгије“, „Кратке песме“, „Немушти језик“, „Похвале“, „Лирски есеји“, „Орфичко завештање“, „Нечитак свет“, „Ране песме („Нож под грлом“, „Остале песме“) (Миљковић, 1972/2, 215–219).

2.3. Трећа књига *Сабраних дела Бранка Миљковића* посвећена је пјесниковим есејима и критикама, а приређивач и писац поговора је Снежана Милосављевић Милић. Књига је сачињена из шест цјелина: „Онтолошко небиће поезије“, „Метафора или заборав који се памти“, „Симболизам у поезији“, „О ангажованој поезији“, „Критички осврти“, док шесту цјелину чине „Белешке приређивача“ с напоменама и изворима. Посебно издвајамо есеје „Поезија и онтологија“, „Херметичка песма“, „Поезија и истина“, „Биће и певање“, „Неразумљивост поезије“, „Неосимболизам не треба бркати са симболизмом“, у којима је дао снажне аутопоетичке погледе на пјесништво и уз још неке генерацијске ауторе поставио темеље пјесничког неосимболизма у Срба.

У односу на претходно издање из 1972. године, приређивање ове књиге било је најделикатније због необичне чињенице да су есејистички текстови и критике Бранка Миљковића непотребно скраћивани, тако да их је овом приликом требало вратити у изворни облик какав су имали у првим издањима или у сачуваним рукописима.

У оба издања су углавном уврштени исти критичко-есејистички текстови Бранка Миљковића, у првом издању укупно 56 текстова и 10 прилога (међу њима четири интервјуа), а у другом 66 текстова. „У поређењу са издањем из 1972. године (књ. 4, *Кришике*, прир. Сава Пенчић) овде се први пут објављују текстови: „За ташмајдански епипниј“, „Злоупотреба цитирања“, „Поезија на језеру“, „Пол Елијар“ и „Preuves“ (Милосављевић Милић, 2018/3: 295).

У другом, новом издању текстови су груписани на другачији начин. У првом издању текстови су распоређени „на основу жанровске класификације“ (Пенчић, 1972/4: 272). У овом другом, новом издању, примијењен је проблемско-тематски критеријум. Приређивач Снежана Милосављевић Милић наглашава да је приликом опредјељивања за наведени критеријум имала у виду „жанровски херметизам ових текстова“, као и „основне песникове поетичке преокупације као она дискурзивна тежишта унутар којих, услед кратког временског периода у коме су елаборисани, није могуће успоставити неку значајнију генетичку или хронолошку међузависност“ (Милосављевић Милић 2018/3: 277).

Оно што свакако изненађује јесте изостанак у овом другом, новом издању, Миљковићевог текста „Песма и смрт“ (о поезији Стевана Раичковића), који је објављен у сарајевском *Изразу* 1959. године, иако је читаво прво поглавље у књизи названо по синтагми из тог текста „Онтолошко небиће поезије“, што је наглашено и у коментарима приређивача (Милосављевић Милић, 2018/3: 281). Такође наглашавамо да је текст „Хуманистички романтизам“ (о појави збирке

пјесама Изета Сарајлића *Минутии ђушања*), штампан као поднаслов у поглављу „Поезија или оптимизам“. Иначе је овај текст о Сарајлићу објављен први пут у *Књижевним новинама* 1960. године, а затим је прештампан у првом издању Миљковићевих *Сабраних дела* (Миљковић, 1972/4: 159-160). Изгледа да је у случају текста „Песма и смрт“ дошло до пропуста у техничкој реализацији и прелому књиге?! Утолико прије што је тај текст наведен у „Изворима“ на крају ове књиге (Миљковић, 2018/3, 3030-305). Што се тиче текста „Хуманистички романтизам“ у првом издању је штампан као посебна цјелина, што је свакако боље и прегледније рјешење, али нема никаквих података о њему у навођењу извора у „напоменама“ на крају књиге (Миљковић, 1972/4: 275-282).

2.4. Четврта књига *Сабраних дела Бранка Миљковића* посвећена је пјесниковим преводима и препјевима руских и украјинских пјесника, француских и белгијских пјесника, као и бројних других пјесника из различитих књижевности англосаксонског, мађарског и словеначког говорног подручја. Међу руским и украјинским пјесницима издвајају се: Валериј Брјусов, Андреј Бели, Александар Блок, Владимир Мајаковски, Борис Пастернак, Осип Мандељштам, Леонид Мартинов, Павло Тичина. Међу француским и белгијским пјесницима издвајају се пјесници: Стефан Маларме, Артур Рембо, Пол Верлен, Жан Мореас, Албер Самен, Анри де Рење, Пол Фор, Огист Анжеље, Пол Валери, Андре Жид, Пол Елијар, Ив Бонфоа, Роже Жиру, Анри Пишет, Армен Тарпијан, Ноел Арно, Ж. Ф. Шабрен, Е. Л. Т. Месенс, Жак Дусе, Ермин Симонсели. Међу осталим уврштеним пјесницима издвајају се Вилијам Фокнер, Карољ Ач, Иван Цанкар, Карел Дестовник Кајух, као и вијетнамска пјесникиња Доан Ти Дјем. У посебном „Додатку“ уврштене су пјесме Алена Боскеа и Роде Рипрона (Миљковић, 2018/4: 410 с.).

На крају издања налази се поговор приређивача Јелене Новаковић „О преводилачком раду Бранка Миљковића“, као и „Напомене“ и „Белешке о песницима“. Указано је на чињеницу да је и у овом новом, другом издању највећи број Миљковићевих превода преузет из првог издања *Сабраних дела* 1972. године, у којима је књигу *Превода* приредио Зоран Милић. Преводи пјесама Леонида Мартинова „Мећава“ и „Празник“, који нису били штампани у првом издању, преузети су из књиге *Модерна руска њоезија*, коју су приредиле Милица Николић и Нана Богдановић (Београд, 1961). Преводи четири пјесме Алена Боскеа објављени су у „Додатку“, а уз одређене дораде и корекције, преузети су из књиге Јована Младеновића, *Бранко Миљковић – њоезија као судбина* (Ниш, 2011), у којој су биле објављене први пут из пјесникове заоставштине. Први пут је штампана у овом издању Јелене Новаковић, из пјесникове заоставштине, такође у „Додатку“ ове књиге, „Мајска златна песма“ непознатог француског пјесника Роде Рипрона (Новаковић, 2018/4: 379).

У поменутом првом издању књиге *Превода*, из Миљковићевих *Сабраних дела*, штампаних 1972. године, примијењен је искључиво језички критеријум и сви преводи су груписани у три групе – „Руски пјесници“, „Француски песници“, „Остали песници“ (Миљковић, 1972/3: 401 с.). При томе је Зоран Милић у поговору на лијеп начин показао да је за Миљковића проблем пјесничког превођења био много шири „од тражења вербално-емотивног адекватата у језику преводиоца, него песничко питање – питање сопственог певања туђих песама“, те да је можда баш и због тога био подједнако даровит пјесник и преводац и да су се у њему „те две особине прожимале и допуњавале“ (Милић, 1972/3, 370).

У овом другом издању, Јелена Новаковић је за распоред пјесника по поглављима примијенила комбиновани језичко-национални критеријум. Отуда је остало отворено питање приређивачког формулисања наслова и поднаслова на основу којих су груписани Миљковићеве преводи и препјеве. Можда је требало за наслове ипак користити само језичке, а не и националне одреднице. Умјесто „Руски и украјински песници“ или „Француски и белгијски песници“, можда је било боље написати „Преводи са руског језика“, „Преводи са француског језика“ и слично, јер пјесник Павло Тичина формално јесте Украјинац, али је стварао на руском језику, као што је и белгијски пјесник Месенс стварао на француском језику.

2.5. Пета књига посвећена пјесниковој преписци, интервјуима и документима, а објављена је 2018. године. Приређивач је Јован Младеновић, виши кустос Народног музеја у Нишу, а књига представља резултат његовог вишегодишњег рада, израде музејске поставке и вођења „Меморијалне спомен собе Стевана Сремца и Бранка Миљковића“ у Народном музеју у Нишу. Младеновић се претходно истакао и као приређивач двије релевантне књиге Миљковићеве књижевне грађе: *Бранко Миљковић – Поезија као судбина/ Из заоставишћине!*, аутор изложбе и каталога: Јован Младеновић, Народно музеј, Ниш, 2011; као и књиге *Бранко Миљковић – Прејиска, документи, посвете*, приредио, написао предговор и напомене: Јован Младеновић, Ниш, 2012. Најновија књига која је намјенски припремљена за издање Миљковићевих *Сабраних дела* обухвата како објављену, тако и до сада необјављену пјесникову преписку, интервјуе и документе.

Садржај књиге обухвата три цјелине. Прву цјелину чини „Прејиска“ распоређена у шест поглавља: „Бранко Миљковић – Златко Томичић (1957–1960)“, „Писма Златка Томичића породици Миљковић (1960–1961)“, „Бранко Миљковић – Славко Михалић (1958–1960)“, „Писма Бранка Миљковића (1960–1961)“, „Писма пријатеља (1952–1961)“, „Пословна писма (1955–1970)“. Другу цјелину чине „Интервјуи“ и сачињени су из седам пишчевих разговора с новинарима из тадашње књижевне и омладинске периодике: „Ајнштајн се може

препевати“, „Бранко Миљковић добитник овогодишње октобарске награде“, „О могућности за књижевни успех“, „Само су пријатељи остали исти“, „Интервју Бранка Миљковића Радио Београду (1960)“, „Закаснили интервјуи са песником“, „Немогуће је одрећи се својих дела!“. Трећу цјелину чине „Документа (1951-1971)“, а четврту цјелину књиге сачињавају „Белешке приређивача“ међу којима се налази исцрпан поговор Јована Младеновића „Прилози за епистоларну биографију Бранка Миљковића“, „Литература“, „Напомене“ и „Регистар имена“ (Миљковић, 2018/5: 9–10).

У једном ранијем тексту нагласили смо да је „Миљковићева приватна преписка разноврсна, а пошто обухвата најразличитије сегменте пишевог приватног и јавног живота, можемо је посматрати из неколико засебних перспектива, које подједнако свједоче о његовом менталном и психолошком склопу, о снажним осјећањима, те о књижевним и поетичким идејама, али и једном бремени добу које је било веома важно за идентитет српског народа и српске књижевности у другој половини 20. вијека“ (Максимовић, 2013: 667). Приређивањем и објављивањем досадашње познате, те сасвим нове и непознате преписке, Младеновић је створио једну од најрепрезентативнијих књига овог другог издања пјесникових *Сабраних дела*. Оне врсте књиге која ће сигурно бити инспиративна не само за критичаре и тумаче Миљковићеве поезије него још више за писце и сценаристе који ће овдје моћи да пронађу грађу за стварање филмских или телевизијских серијала или позоришних комада о пјесниковом животу, његовој личности, као и трагичној смрти.

Познато је управо на основу ранијих Младеновићевих истраживања да Миљковићева преписка и документарна грађа у ширем смислу садржи 222 јединице: писма, дописне карте, разгледнице, пословна писма на меморандуму, телеграме, писма с изјавама саучешћа поводом пјесникове смрти, подсјетнице, пропуснице, чланске карте, документа, плакате за књижевне вечери и двије књиге утисака. У хронолошком погледу, та грађа односи се на раздобље 1956/1961/1972. године јер је неколико писама стигло после пјесникове смрти његовим родитељима. У ову књигу и ово издање Јован Младеновић није уврстио сву Миљковићеву документарну грађу и преписку већ је издвојио репрезентативна објављена и необјављена писма и документе, тако да је укупно уврштено више од 90 писама, седам интервјуа, 23 документа, међу којима се налазе позивнице, честитке и поједине посвете у књигама из пјесникове приватне библиотеке. Наглашавамо да се у уврштеној преписци налази укупно 25 писама Златка Томичића. Прво писмо упућено 14. фебруара 1957. године нарочито је драгоцјено јер представља Томичићево обраћање „српским неосимболистима“ (вођи покрета Драгану М. Јеремићу), с изјавом да жели да буде прикључен њиховој групи због сродности поетичких идеја. Друго писмо од 7. новембра 1958. године непосредно је насловљено

на Миљковића, док су посљедња три Томичићева писма упућена „обитељи Миљковић“, након трагичне Бранкове смрти. Нарочито је потресно писмо од 12. марта 1961. године у којима се Томичић Бранковим родитељима обраћа са „Драга мајко и оче“, а затим исказује снажну бол и тугу због Бранкове смрти (Миљковић, 2018/5: 79–84).

Овом приликом посебно издвајамо седам писама које је Бранко Миљковић упутио поменутом хрватском пјеснику Златку Томичићу у периоду од 10. јануара 1959. до 15. јануара 1960. године. Први пут их је из пјесникове заоставштине објавио Јован Младеновић у поменутој књизи *Бранко Миљковић – Прејиска, документи, њосејте* из 2012. године. Она свједоче о поетичкој блискости двојице младих писаца, о читавом низу заједничких књижевних планова и идеја, о сарадњи и припремању прилога за објављивање у тадашњим књижевним часописима, о проблемима које су и један и други имали у својим књижевним срединама, али и о изразитој приватној блискости, повјерењу и међусобном уважавању. Бранко Миљковић писма започиње обраћањем „Драги мој Златко“ или „Драги мој велики хрватски брате“, а Томичић му узвраћа са „Драги Бранко“, „Драги мој брате“, „Мили мој“, „Драги мој Бранко“ (Миљковић, 2018/5: 19–75). О блискости двојице пјесника најбоље свједочи чланак Златка Томичића „Једна необјављена пјесма“, који је изашао у *Књижевним новинама* 1967. године, а који је Јован Младеновић уврстио уз објављену преписку, као њен аутентичан коментар и свједочанство једног пријатељства. Поред тога што је у том тексту први пут објављена интегрална или радна верзија рукописа Миљковићеве пјесме „Епитаф“, која је имала у поднаслову посвету „За мене и тебе драги Златко“, из њега сазнајемо и читав низ детаља о познанству у Београду 1956. године и петогодишњем дружењу двојице пјесника. (Као што знамо, објављена верзија пјесме „Епитаф“ има само један стих „Уби ме прејака реч“ и штампана је у збирци *Порекло наде* 1960. године). Томичић наглашава да су долазили у посјету један другоме у Загреб и Београд, те да су при томе знали остајати дуже времена један другоме у гостима (по десет, двадесет, мјесец дана). Кад нису били заједно, дописивали су се не толико редовно и често, колико искрено и одано (Младеновић, 2018/5: 266–268).

Поред тога, у ово издање Миљковићевих *Сабраних дела* уврштена је и различита друга пјесникова приватна и службена преписка с пријатељима, издавачима, листовима, часописима и слично. По броју сачуваних писама посебно издвајамо, уз описану преписку с Златком Томичићем, размијењена писма са Славком Михалићем у Загребу, као и са: Елфи Гитнер (Elfi Guttner), Милованом Данојлићем, Весном Парун, Чедомиром Миндеровићем, Вером Србиновић, Аленом Боскеом (Alain Bosquet), Светом Лукићем, Ђанкарлом Вигорелијем (Giancarlo Vigorelli) и др.

Рекли смо већ да ово издање садржи исцрпни поговор Јована Младеновића „Прилози за епистоларну биографију Бранка Миљко-

вића“ у коме је дат детаљан пјесников животопис, као и увид у репрезентативну рецепцију пјесниковог дјела, а употпуњено је и бројним коментарима и изворима уврштених писама и докумената, који нас на прави начин уводе у пјесников приватни и књижевни свијет, а посредно нам омогућавају продубљење разумијевање Миљковићеве личности и књижевног дјела. У поговору је указано и на пјесникову заоставштину, у којој најзначајније мјесто припада изворним пјесничким рукописима, а затим и рукописима пјесничких превода, међу којима су посебно апострофирани руски пјесници (Мајаковски, Брусов, Манделштам, Пастернак), као и француски пјесници (Елијар, Рипрон, Жид, Боске). Посебну пажњу завређују рукописи Миљковићевих записа, забиљешки и есеја, зато што на потпун начин исказују интелектуално и духовно пјесниково ставање и сазријевање. У том погледу посебно су значајне пјесникове гимназијске забиљешке у којима је наводио мисли значајних писаца и филозофа. Миљковић је при томе сачинио својеврсни каталог дјела од класичне античке до савремене филозофске мисли и тематизовао их у неколико цјелина: о страсти (Есхил, Вергилије, Балзак, Гогољ), о љубави (Вергилије, Шекспир, Хајне, Гете, Балзак, А. Франс), о животу (Есхил, Шекспир, А. Доде, Балзак, Чехов, Ибзен), о женама (Есхил, Пушкин, Чехов, А. Доде), о лепоти (Есхил, Вергилије, Гете, А. Франс, Гогољ, Чехов), о умјетности (Гогољ, Балзак). Велика пажња посвећена је приказу пјесникове приватне и пословне преписке. Поготово је значајна лична преписка (издвајамо она писма која је добијао од хрватских пјесника Златка Томићића и Славка Михаљића), као и различити облици писама која су Миљковићу упућивали савременици (Милован Данојлић, Весна Парун, Чедомир Миндеровић, Ален Боске, Ђанкарло Вигорели).

У оквиру завршне „Белешке приређивача“, Младеновић је посебно поглавље посветио представљању селективне литературе о дјелу Бранка Миљковића, из које се види постојање веома озбиљне досадашње рецепције пјесниковог дјела, с веома добрим поетичким, теоријским и књижевноисторијским увидима у пјесникове текстове, али и епоху и вријеме у којем је живио и стварао.

2.6. Шеста књига, под насловом *Критика поезије – Избор из критике о делу Бранка Миљковића*, обухвата одабир значајних књижевних критика и расправа које су до сада написане о дјелу Бранка Миљковића, а приредио је за штампу Александар Костадиновић. Познато је да је рецепција Миљковићевог дјела била неједнака, повремено интензивна, а затим и потпуно скрајнута, те да садржи студије и сјећања (Петар Џаџић, Видосав Петровић), грађу и заоставштину (Јован Младеновић), монографије (Драгица Ивановић, Марија Јефтимљевић Михајловић), као и зборнике радова (Гаџин Хан, Београд, Ниш), те бројне критичке приказе, огледе и расправе (од Љубисава Станојевића, Предрага Палавестре, Петра Џаџића, Драгана Јеремића

и Мухарема Первића, преко Новице Петковића, Радивоја Микића и Александра Јовановића, до Тихомира Брајовића, Слободана Владушића и Драгана Хамовића).

Наглашавамо да су до сада урађена четири зборника критика о дјелу Бранка Миљковића. Издвајамо зборник/хрестоматију *Бранко Миљковић у књижевној кријици* (1973), коју је приредио Сава Пенчић за помињано прво издање Миљковићевих *Сабраних дела*. Посебну пажњу завређује научни зборник *Поезија и њојшика Бранка Миљковића*, који је уредио Новица Петковић, а објавили су га Институт за књижевност и уметност из Београда и Дом културе „Бранко Миљковић“ из Гаџиног Хана, 1996. године. Драгоцјен је због тога што се радило о првом научном зборнику (а не хрестоматији већ објављених текстова), који је у цјелини био посвећен дјелу Бранка Миљковића. Наведени зборник донио је не само нова тумачења Миљковићеве поезије и поетике већ је снажно утицао на бројна каснија тумачења. То најбоље показује појава зборника *Поезија Бранка Миљковића: нова тумачења* (2003), коју је приредио Радивоје Микић на основу расправа изговорених на округлим столовима критике у програмима „Миљковићевих поетских свечаности“ у Гаџином Хану, одржаваних крајем 20. и почетком 21. вијека. Постоји и четврти зборник радова посвећен Миљковићевом дјелу, *Бранко Миљковић – ново читање*, који је објављен 2015. године на Филозофском факултету у Нишу, а настао је на основу саопштења која су изложена на истоименом научном скупу одржаном на истом факултету средином 2014. године. У међувремену су урађене и двије библиографије Миљковићевог дјела. Прву и најцјеловитију урадио је Гојко Тешић, под насловом „Био-библиографија Бранка Миљковића“ (1974), а другу, парцијалну библиографију урадиле су Сузана Станковић и Славица Кривокућа и објавиле под насловом „Бранко Миљковић у завичајним збиркама – библиографија“ (2013).

Александар Костадиновић је књигу организовао у четири цјелине – „Прикази“, „Расправе“, „Огледи“ и „Тумачења“. Међу приказима се налазе по двије критике Петра Џаџића и Предрага Палавестре, а затим и критике Мухарема Первића, Драгана Јеремића и Павла Зорића. Међу расправама налазе се по два текста Драгана Жунића и Радивоја Микића, а затим и текстови Јелене Новаковић, Новице Петковића, Милослава Шутића, Саше Радојчића, Тихомира Брајовића, Слободана Владушића, Драгана Хамовића и Владимира Гвоздена. Међу огледима су уврштени текстови Драгана М. Јеремића, Михајла Пантића, Саше Радојчића, Петра Џаџића, Васе Павковића, Драгана Бошковића и Марјана Чакаревића. У четвртој цјелини насловљеној „Тумачења“ уврштени су текстови Љубисава Станојевића, Александра Јовановића, Србе Игњатовића, Часлава В. Николића и Драгана Хамовића. На крају књиге се „Белешке приређивача“ и „Извори“ (Миљковић, 2019/6: 7–10).

Костадиновић наглашава да је до сада објављено више од 300 критичких текстова од дјелу Бранка Миљковића, те да је своје приређивање нужно засновао на наглашеној редукацији, али и на сличној уређивачкој концепцији коју су претходно примјењивали Сава Пенчић и Радивоје Микић, само с нешто ширим временским обухватом. Та концепција се заснива на укрштању жанровског и хронолошког критеријума. Међу приказима окупљени су „текстови који представљају прве критичке реакције на појављивање Миљковићевих песничких књига и чине драгоцену грађу за реконструкцију хоризонта очекивања Миљковићу савремене публике“ (Костадиновић, 2019/6: 391). Приређивач је указао и на условност жанровских подјела и груписања текстова у другом и трећем поглављу књиге – „Расправе“ и „Огледи“. У четвртом поглављу „Тумачења“ уврштени су текстови који се баве „појединачним поетским саставима“, гдје је херменеутички приступ доминантан и гдје је био присутан највећи отпор материје имајући у виду херметичност Миљковићеве поезије.

Наведени избор књижевних критика о дјелу Бранка Миљковића, који је приредио Александар Костадиновић, важан је зато што подједнако указује на истражене и неистражене просторе Миљковићевог пјесништва, а самим тим представља лијеп подстицај, поготово млађим тумачима поезије, да крену у духовну авантуру њеног читања и нове интерпретације.

3.0. Закључујемо да је појава новог, другог издања *Сабраних дела Бранка Миљковића* у шест књига (2015–2019), дошла у правом тренутку, те да као таква представља важан моменат српске књижевности и српског издаваштва. Протекло је готово пола века од појаве првог издања Миљковићевих сабраних дјела, у којем између осталог нису били објављени документи, преписка и рукописна грађа и заоставштина везани за пјесниково дјело и личност, а у међувремену су углавном прештампована издања Миљковићеве лирике објављене у његовим збиркама пјесама. У овом другом издању сабраних дјела, као што смо претходно указали, присутни су неки ситнији приређивачки пропусти, а остало је простора и за још потпуније приређивачке коментаре и упоређивања с претходним издањима. Без обзира на све то, ово издање указује на један незаобилазан дуг који је у овом савременом добу узвраћен једном од највећих пјесника српског језика. Истовремено, ово издање требало би да подстакне савремена актуелизовања свестране, али свакако трагичне личности, као и нова читања, тумачења и вредновања цјелокупног књижевног дјела Бранка Миљковића.

ЛИТЕРАТУРА

- Јовановић (2019). Александар Јовановић, „Генеза садржаја појма *неосимболизам* у српској поезији друге половине XX века“, *Периодизација нове српске књижевности*, поводом 150. годишњице рођења Павла Поповића (16. април 1868 – 4. јун 1939), Српска академија наука и уметности, научни скупови, књига CLXXVIII, Одељење језика и књижевности, књига 31, Београд, стр. 303–317.
- Јевтић/Јовановић (2004). Добривоје Јевтић/Бојан Јовановић, „Реч приређивача“, поговор књизи: Бранко Миљковић, *Сабране њесме*, прир. Добривоје Јевтић и Бојан Јовановић, Просвета, Ниш, 361–364.
- Костадиновић (2019/6). Александар Костадиновић, „Белешке приређивача“ *Кријтика њезије – Избор из кријтика о делу Бранка Миљковића*, Сабрана дела Бранка Миљковића, књига шеста, прир. Александар Костадиновић, Нишки културни центар, Ниш, с. 391–403.
- Максимовић (2013). Горан Максимовић, „Говор Миљковићеве преписке“, (*Бранко Миљковић – Прејиска, документи, њосејте*, приредио, написао предговор и напомене: Јован Младеновић, Ниш, 2012), *Philologia Mediana*, год. V, број 5, Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Ниш, стр. 667–669.
- Милосављевић Милић (2018/3). Снежана Милосављевић Милић, „Белешке приређивача“, „Напомене“, Бранко Миљковић, *Есеји и кријтике*, Сабрана дела Бранка Миљковића, књига трећа, прир. Снежана Милосављевић Милић, Нишки културни центар, с. 277–291; 295–296.
- Милић (1972/3). Зоран Милић, „Поговор“, Бранко Миљковић, *Кријтике*, Сабрана дела Бранка Миљковића, књига трећа, прир. Зоран Милић, Градина, Ниш, с. 369–371.
- Микић (2015/1). Радивоје Микић, „Орфејско завештање Бранка Миљковића“, предг. У књизи Бранко Миљковић, *Песме*, Сабрана дела Бранка Миљковића, књига прва, прир. Милан Алексић, Нишки културни центар, Ниш, стр. 15–45.
- Миљковић (1972/1). Бранко Миљковић, *Вајра и нишџа*, Сабрана дела Бранка Миљковића, књига прва, прир. Димитрије Миленковић и Вице Петровић, Градина, Ниш, 345 с.
- Миљковић (1972/2). Бранко Миљковић, *Орфичко завештање*, Сабрана дела Бранка Миљковића, књига друга, прир. Димитрије Миленковић и Вице Петровић, Градина, Ниш, 2019 с.
- Миљковић (1972/3). Бранко Миљковић, *Преводи*, Сабрана дела Бранка Миљковића, књига трећа, прир. Зоран Милић, Градина, Ниш, 1972, 401 с.
- Миљковић (1972/4). Бранко Миљковић, *Кријтике*, Сабрана дела Бранка Миљковића, књига четврта, прир. Сава Пенчић, Градина, Ниш, 286 с.
- Миљковић (2015/1). Бранко Миљковић, *Песме*, Сабрана дела Бранка Миљковића, књига прва, прир. Милан Алексић, Нишки културни центар, 320 с.

- Миљковић (2017/2). Бранко Миљковић, *Песме II*, Сабрана дела Бранка Миљковића, књига друга, прир. Јелена Младеновић, Нишки културни центар, 348 с.
- Миљковић (2018/3). Бранко Миљковић, *Есеји и кријиике*, Сабрана дела Бранка Миљковића, књига трећа, прир. Снежана Милосављевић Милић, Нишки културни центар, 308 с.
- Миљковић (2018/4). Бранко Миљковић, *Преводи*, Сабрана дела Бранка Миљковића, књига четврта, прир. Јелена Новаковић Нишки културни центар, Ниш, 410 с.
- Миљковић (2018/5). Бранко Миљковић, *Прејиска, инјервјуи, докуменџа*, Сабрана дела Бранка Миљковића, књига пета, прир. Јован Младеновић, Нишки културни центар, 277 с.
- Младеновић (2017/2). Јелена Младеновић, „Напомене“, Бранко Миљковић, *Песме II*, Сабрана дела Бранка Миљковића, књига друга, прир. Јелена Младеновић, Нишки културни центар, с. 333–342.
- Младеновић (2018/5). Јован Младеновић, „Белешке приређивача“ (Прилози за епистоларну биографију Бранка Миљковића, Литература, Напомене, Бранко Миљковић, *Прејиска, инјервјуи, докуменџа*, Сабрана дела Бранка Миљковића, књига пета, прир. Јован Младеновић, Нишки културни центар, с. 231–270.
- Миљковић (2019/6). *Кријика џоезије – Избор из кријика о делу Бранка Миљковића*, Сабрана дела Бранка Миљковића, књига шеста, прир. Александар Костадиновић, Нишки културни центар, Ниш, 404 с.
- Новаковић (2018/4). Јелена Новаковић, „Поговор, напомене и белешке приређивача“, Бранко Миљковић, *Преводи*, Сабрана дела Бранка Миљковића, књига четврта, Нишки културни центар, Ниш, с. 375–411.
- Пенчић (1972/4). Сава Пенчић, „Поговор“, Бранко Миљковић, *Кријике*, Сабрана дела Бранка Миљковића, књига четврта, прир. Сава Пенчић, Градина, Ниш, с. 271–272.

Goran M. Maksimović

Messages And Meanings Of Miljković's "Collected Works"

Summary

The paper analysed the new, second edition of Collected Works by Branko Miljković (2015–2019), published by the Niš Cultural Center. The introduction outlines the place and importance of Branko Miljković (1934–1961) in the mid-20th century Serbian neo-symbolist poetry, as well as the reasons why the project of this new, second edition of the poet's collected opus was initiated. In the central part of the paper, a textological analysis of all six books of this edition was conducted. In doing so, comparisons were made with the previous, first edition of 1972, as well as with other representative editions of Miljković's poetry, documentary material and correspondence.

Keywords: Serbian neo-symbolism, Branko Miljković, collected works, poetry, essays, translations, documents, selected reviews, textology

Примљен: 23. 2. 2020.

Прихваћен за објављивање: 15. 9. 2020.